

egyházi latin eredetű teljes keresztnevékből: Bal, El, Izs, Mik, Sik, Tim, Vit stb., melyeket aztán különféle kicsinyítő kézőkkel is elláttak /1. BENKŐ: MNy. XLVI, 230 kk./. A Dezs, későbbi -- kb. XVI. század utáni -- Dézs hosszú vokálisa is abszolút szabályszerű, hiszen az említett névrövidülésekben a hangsúlyos -- megszólításokban emfaticus -- nyúlás is bőven létrehozhatta; mivel azonban az efféle névrövidülések a korai időkben sorozatosan kaptak analógiás tövéghangzókat /Gáli, Izsu, Jáku, Miku, Elü, Peti ~ Petü, Sebü stb.: l. uo./, a pótlónyúlás ugyancsak közrejátszhatott „töbelseji” vokálisuk hosszúvá válásában. A Dézs tehát pontosan olyan, mint a Gál, Ják, Lád, Pét stb.

5. Pais Dezső család- és keresztnevének néhány vonatkozását boncolgatva önkéntelenül is felötlik bennem e neveknek viselőjükre nézve szimbolikus jelentősége. A Pais köznévi előzményének elvont jelentése 'védelem'. És Pais Dezső valóban mindenkor védőpajzsa volt művelt, szeretett tudományának, és védelmezője minden személynek is külön-külön, aki erre rászorult, vagy aki őt erre kérte. A Dezső végső latin etimológiában pedig benne van a 'hiányzás, nélkülözés, valaki iránti sóvárgás' jelentéstartalma. És Pais Dezső valóban nagyon hiányzik mindazoknak, akik őt egykor tisztelték és szerették.

BENKŐ LORÁND

A CSÉP, A MACA MEG A TESZ.

1. Történeti-etimológiai szótárunk bevezető részében /I, 8/ a következőket olvashatjuk: „Szótárunkban a magyar szókészletnek csak a köznévi elemeit dolgoztuk föl. A magyar tulajdonneveket /hely- és személyneveket/ -- mind elvi, mind gyakorlati megfontolások alapján -- kirekesztettük; ezeknek történeti-etimológiai feldolgozása egy vagy több külön névtár feladata. A tulajdonnevek kirekesztése természetesen csak a címszóanyagra vonatkozik; az egyes szavak történeti dokumentá-

ciójában ezek magától értetődően nagy számban szerepelnek, hiszen a régi magyar köznevek jelentős része korai nyelvemlékeinkben hely- és személynévként fordul elő." -- Ehhez hozzátenném: tulajdonnevek más indítékból is bekerültek a szótárba, tudniillik akkor, ha egy köznévi tulajdonnévből volt származtatható.

Ezeket a szerkesztési elveket a TESz. mintaszerűen alkalmazza, bár velük kapcsolatban egy-két hiba becsúszhatott a dokumentációba, illetőleg a szövegeztésekbe. Két ilyen apróságot szeretnék szóvá tenni. Az egyik esetben két köznévi tulajdonnévként való első előfordulását vonom kétségbe, a másikban pedig egy köznévi tulajdonnévnek magyar tulajdonnévből való magyarázatát.

1.1. A csép főnév első adatai között az alábbiakat olvashatjuk: 1387: ? „Andree dicti Chep” szn /Oklsz./ Ugyanez az adat, ugyancsak megkérdőjelezve a csepp főnév első előfordulásaként is szerepel, a csepeg címszó alatt. -- Nos, ezt a két helyen is felbukkanó adatot -- amelyet egyébként a TESz. sem tart megnyugtatónak /bár lehet, hogy csupán abban bizonytalan, melyik főnévhez kapcsolja/ -- bizvást törölni lehet, sőt már eleve sem kellett volna fölvenni.

A Néprajz és Nyelvtudomány III--IV. kötetében, amely 1960-ban jelent meg, cikket tettem közzé az alábbi címmel: „Rövidüléssel alakult becéző nevek a XIV. században” /69--84/. Ebben a dolgozatomban az egy zárt szótagú rövidülésekről szólva /74/ a következőket írom:

„1342: Chep /AnjouOkm. IV, 269/; 1377: „Stephanus filius Cheep” /TemesOkl. I, 137/ <: Csē[é]pán /EtSz.; a Stephanus és a Csē[é]pán összefüggését l. uo./. Az utóbb említett Stephanus később „dictus”-szal kapcsolva viseli apja nevét, mégpedig hol Che/e/p, hol Chepe alakban /pl.: TemesOkl. I, 141, ill. 142/, ugyanígy testvére, Andreas is /TemesOkl. I, 103 stb., Káll.Ok. II, 129 stb., KrassóVm. III, 94 stb., ZsigmOk. I, 28 stb./. Ő az az 1387-ből idézett >> Andree dicti Chep << /Oklsz./ is, akinek nevét az EtSz. a csép vagy a csëpp főnév első kétes tulajdonnévi előfordulásaként említi, de -- bár nem ismeri az előbb elmondott tényeket -- úgy véli, hogy ez a név

a Csö[él]pán 'Stephanus' rövidülésének is tekinthető. Kétségtelenül ez az utóbbi vélemény a helyes. Egyébként az említett Andreas fiai is megkapják a Che/e/p, Che/e/ph, Che/e/pe ragadványnevet /TemesOkl. I, 464 stb./, sőt -- eleinte szórványosan, majd egyre gyakrabban -- Chepy[i] alakban /pl.: TemesOkl. I, 393/ is viselik. Erről az érdekes névalakulásról részletesebben más alkalommal írnék."

Nos, ígéretemet továbbra is prolongálnom kell, más feladatok miatt. Mégis szükségesnek tartom a negyed századdal korábban írtak fölelevenítését, nehogy a TESz. újabb kiadása, illetőleg idegen nyelvű változata tovább cipelje ezt az általa is kétesnek minősített adatot mint a csép, illetőleg a csepp főnév korai előfordulását. /Apa és fiú nevének efféle összefüggésére nézve l. még RÁCZ: Nyelv és Irdalom I, 133--9/.

1.2. A maca 'szerető' köznevet, amelynek első adata 1647-ből, Geleji Katonától való, a TESz. -- a SzófSz. nyomán -- így magyarázza: „Tulajdonnévi eredetű: a Maca személynévből köznevesült, amely a Margit és a Mária becézője; vö. böske, kata 'szerető' /MTsz./"; s magyarázatát a mackó¹ címszó alatt is megismétli. Ez a származtatás azonban egyáltalán nem megnyugtató. A maca mint köznévfőnév túlságosan korán, a Maca mint becenév pedig túlságosan későn fordul elő ahhoz, hogy összekapcsolhatóak legyenek egymással. Emellett a Maca nem is olyan gyakori használatú, mint a Böske vagy a Kata; a gyakori előfordulás viszont ugyancsak feltétele lehet a köznevesülésnek.

A Maca a becézőneveknek ahhoz az újabb keletkezésű típusához sorolható, amelyben a -ca becézőképző egy nyílt szótagostőhöz járul, s így a Mária meg a Margit mellett a Magdolna névből is alakulhatott /vö. RÁCZ: MNyj. XII, 86--7, 92/. HAJDÚ MIHÁLY „Magyar becézőnevek" /1770--1970/" című könyvének adattárában egyetlen régi adat sincs a Macá-ra, sem a Magdolna, sem a Margit, sem pedig a Mária becézőjeként, s mai előfordulásai is egy kivétellel ritka használatúnak minősülnek. A Magdolna alatt /298--9/ 3 Macá-t találunk /Nagyorosziból, Egerből és Balmazújvárosból; ez utóbbi az egyetlen, amely mellett nem szerepel a ritka használat jele/, a Margit alatt /300--1/ 5-öt

/Nógrádból, Békésből -- itt „tótos” jelzéssel -- Panyoláról, Egerből, Csongrádból/, a Mária alatt /301--3/ 4-et /Csitárról, Harkányból, Békésből és Egerből/. VARGA KATALIN gyűjteményében /Becéző keresztneveink 72--3/ a Maca előbb a Margaréta cím szó alatt jön elő, mint saját gyűjtése a köznyelvből; majd a Mária alatt, idézve a csantavéri nyelvjárásból; s itt található ez idő szerint legrégebbi adata, 1914-ből /Nyr. XLIII, 92/.

Ezzel kapcsolatban rendkívül érdekesnek mondhatjuk KELEMEN JÓZSEFnek /Mondatszók 247--8/ fonák okoskodását. A Maca becézőnévre neki is csak késői adatai vannak, de minthogy 'szerető' jelentésű köznévként a maca már 1647-ben előfordul, ezért szerinte a becézőnek is régiebbnek kell lennie.

A fentiek alapján föl kell vetnünk: újra kellene értékelni a maca 'szerető' etimológiáját, s talán nem szabad mereven elutasítanunk -- mint a TESz. -- a szlávból való eredeztetés gondolatát. Ez utóbbit többen is vallották /MIKLOSICH: Nyr. XI, 318; BALASSA: Nyr. XVI, 20; MARIÁNOVICS MILÁN [azaz SIMONYI]: Nyr. XLVI, 273 és részben BEKE is: Balassa-Eml. 17 és Nyr. LXXXVI, 248/. Beke -- ez utóbbi idézett helyen -- a következőket írja: „A szláv máca ['Kätzchen'] azonos a szerb-horvát Máca női névvel, amely a Mária becézője, mint az újfelnémetben a Miez, Mieze 'Mariechen u. Katze' /Miklosich, Berneker/. A magyar maca 'szerető' jelentése /Vas m. Kecskemét MTSz./ nyilván ennek az átvétele...”

KNIEZSA /SzlJsz. II, 882/ -- csupán Mariánovicsot idézve -- elveti a 'szerető' jelentésű macá-nak szlávból való származtatását, ezzel a rejtélyes fogalmazással: „Minden bizonnyal helytelen Mariánovics Nyr. 46: 273 véleménye, hogy a szlovén maca 'Kätzchen' szóval azonos. Ez utóbbira vö. a magyar cica-maca szót.” Ha a befejező mondat azt jelenti, hogy a cica-maca utótagja a szlovénből való -- a fogalmazásból ugyanis ezt lehet kiolvasni --, akkor miért nem lehet szlovén eredetű a pusztán maca is? Ezt a kérdést szlavistáinknak kell eldönteniük.

A macá-t ugyanis nem lehet elszigetelten vizsgálni a cicamacá-tól, amelynek első adata ugyancsak a XVII. századból, 1669-ből való, s ez szintén 'valakinek a kedvesé'-t jelenti

/TESz./. Nyilvánvalóan ikerszóval állunk szemben. PAIS /MNY. XLVII, 147--8 és L, 275/ szerint a cicamaca úgynevezett forradásos -- két önálló szóból keletkezett -- ikerszó, ami nagyon is elképzelhető, hiszen a cicá-nak is van 'szerető' jelentése /TESz./. A TESz.-nek azt a másik elgondolását, amely RÉTHEI PRIKKEKEL /MNY. V, 222--3/ magyarázatán alapul, miszerint a cicamaca osztódásos ikerítéssel jött volna létre a cicá-ból, kevésbé tartom valószínűnek, bár nagyon megkönnyítené a maca eredeztetését. /A további irodalomra és a szó egyéb jelentéseire nézve vö. TESz./.

2. Tudományos pályámon Pais Dezső indított el. Ő felvételiztetett nyelvészetből az Eötvös Kollégiumban, s az egyetemen -- Horváth János órái mellett -- elsősorban az ő előadásait látogattam. Hozzá írtam szakdolgozatomat, amelyet doktori értekezéssé fejlesztettem, „A magyar nyelvi becézés a XIV. században” címmel. Az 1946-ben készült doktori értekezés mindmáig kéziratban maradt, csupán az alábbi részek jelentek meg belőle: „A -kó /~-kő/ becéző képző első jelentkezései” /MNY. XLII, 51--3/; „Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez” /MNY. LII, 48--52/; „A becéző nevek megkülönböztető szerepéről” /Nyelv és Irod. II, 133--9/; „Rövidüléssel alakult becéző nevek a XIV. században” /NéprNy tud. III--IV, 69--84/. Később oktatási feladataim következtében tudományos érdeklődésem a leíró és a történeti nyelvten felé fordult, s bármennyire biztatott is Pais tanár úr /Haj-huj-kaját című tanulmányát 1958-ban így dedikálta: „Rácz Bandinak. Ujju ju! Becézők?"/, doktori értekezésem teljes szövegét megjelentetni nem futotta az erőmből. De azért -- bár hű feleségem a grammatika lett -- a régi szerelem emlékei továbbra is kísértenek, s néha-néha testet is öltenek egy-egy névtudományi jellegű, főleg a becézőnevekkel foglalkozó cikk alakjában. Ezekhez csatlakozik mostani írásom is, amellyel Pais tanár úr drága emlékének adózom.

RÁCZ ENDRE